

УДК 94:271.4(438)«162.»

ІДЕЙНІ ЗАСАДИ УНІЙНО-ПРАВОСЛАВНОЇ КОНФРОНТАЦІЇ В РЕЧІ ПОСПОЛІТИЙ 20-Х РР. XVII СТ.**IDEOLOGICAL PRINCIPLES OF THE CONFRONTATION BETWEEN THE GREEK CATHOLIC CHURCH AND THE ORTHODOX CHURCH FIGURES` IN THE POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH IN THE 20s. XVII ST.****Візер С. О.,**

кандидат історичних наук, доцент,
Національний педагогічний
університет імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна),
e-mail: vizer.svitlana@gmail.com

Коростельова А. С.,

студентка історичного факультету,
Національний педагогічний
університет імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна),
e-mail: 17if.a.korosteliova@std.npu.edu.ua

Vizer S. O.,

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor, National
Pedagogical University them
M. P. Drahomanov (Ukraine, Kiev),
e-mail: vizer.svitlana@gmail.com

Korostelova A. S.,

student of the historical faculty,
National Pedagogical University
them M. P. Drahomanov (Ukraine, Kiev),
e-mail: 17if.a.korosteliova@std.npu.edu.ua

У статті висвітлюються основні аспекти унійно-православної полеміки в 20-х рр. XVII ст. Проаналізовано особливості світоглядних та ідейних засад кожної з конфесій, а також їхній безпосередній вплив на посилення конфронтації серед руського народу.

Ключові слова: греко-католицька церква, православна церква, полемічна література, світобачення, конфесія, константинопольський патріархат, Святий Престол.

The article covers the main aspects of the polemical literature between the Greek Catholic and the Orthodox Church figures` in the 1620s. Particular attention is focused on analyzing the peculiarities of the worldwide and ideological principles of each denomination. Elucidated the influence of this principles on the making the confrontation between Ruthenians.

Keywords: the Greek Catholic Church, the Orthodox Church, the polemical literature, worldwide, religious denomination, Ecumenical Patriarchate of Constantinople, Holy See.

Проблема міжконфесійних відносин завжди відігравала важливу роль у дослідженні

духовного життя в тій чи іншій країні. Особливого значення вона набувала тоді, коли між представниками різних релігій одного народу виникало протистояння, основу якого складала спільні соціокультурні надбання. Яскравим прикладом може слугувати ситуація в Україні першої половини XVII ст., коли руський народ внаслідок Берестейської унії розколовся на два протилежні і непримиренні табори – греко-католицьку та греко-візантійську пастви. Тому метою даного дослідження є виокремлення особливостей світобачення кожної з руських конфесій та визначення їхніх ідейних засад, котрі ставали основою для ведення полемічної дискусії між двома частинами одного народу.

Джерельна база даної проблематики представлена документами, листуванням та полемічними творами обох таборів руського суспільства. Нами використані окремі твори православних [6; 9], в яких охарактеризовано головні ідейні засади представників константинопольської юрисдикції. Особливо важливими є праці представників православної церковної ієрархії митрополита Йова Борецького [1] та архимандрита Захарії Копистенського [3]. Ідеологічні засади греко-католицької конфесії розкривають уніатські полемічні твори [4; 10; 11].

Історіографія дослідження ґрунтується на доробках як української, так і закордонної наукових шкіл. Так, І. Ісиченко охарактеризував особливості руської полемічної літератури у першій половині XVII ст. [2]. П. Сас дослідив засадничі ідеї концепції Й. Борецького про ствердження сакрального значення Києва [7]. Дослідниця С. Сенік проаналізувала наслідки Берестейської унії в перших десятиліттях XVII ст. [8], а італійський славист Р. Піккіо провів ґрунтовний аналіз впливу католицької політики в Європі [5]. Дослідник доводить, що внаслідок примусової латинізації представники східного обряду константинопольської юрисдикції створили своє духовне поле, котре він охарактеризував терміном «Slavia Orthodoxa».

Унійно-православна конфронтація суттєво відрізнялася від інших тодішніх міжконфесійних суперечок. Перш за все, мається на увазі її відмінність від полемічних дискусій між католиками та православними чи протестантами. В лютеранських та римських диспутах на перший план виходило питання доцільності приналежності до церковної юрисдикції в цілому, а також принципів відмінності релігійних доктрин та обрядових елементів. Важливим аспектом протистояння з протестантами була відмова останніх від ідеї «посередництва» Святого Престолу і ведення літургії народними мовами на противагу латині, що панувала в католицькій церкві. Для руських інтелектуалів головним предметом полемічного диспуту стало різне трактування одних й тих самих доктрин, культурно-історичних над-

бань та джерел, написаних спільною мовою. І в цій боротьбі кожна з партій прагнула довести істинність та доцільність своїх позицій у питанні приналежності до «своєї» церковної інституції. А от питання «як вірувати», котре було характерне для решти європейських міжконфесійних диспутів, перед руським народом не поставало.

Таким чином, в першій половині XVII ст. спостерігалось певне нівелювання соціокультурної єдності руського народу, розділеного між двома духовними площинами, які Р. Піккіо ідентифікував як «Slavia Orthodoxa» та «Slavia Latina». Ці два абсолютно антагоністичні утворення не були прив'язані до територіальних рамок, а ґрунтувались на культурних надбаннях, спільній вірі та підпорядкуванню до певної церковної інституції. Якщо останній термін об'єднував слов'яно-латино-римський світ, то для першого провідними були візантійсько-християнські традиції. Тож, об'єднуючою духовною спільністю «Slavia Orthodoxa» виступала саме юрисдикція візантійської церкви [5, с. 3], а каталізатором зближення православних стало гоніння проти них. До цього поля відносилися представники руського православ'я, московити і православні народи Балкан, а от греко-католики – ні. Головною причиною цього було те, що, незважаючи на збереження східного обряду, уніати визнавали першість Папи та Святого Престолу. Зрештою, ідейні засади унійно-православної конфронтації зводилися до того, щоб так чи інакше переконати свого опонента в недоцільності його світоглядних доктрин та необхідності переходу під протекторат «правильної» юрисдикції.

Православні доводили істинність своїх позицій використовуючи богословське вчення, що відрізняло полемічні твори 20-х рр. XVII ст. від попереднього часу. Так, головною ідеєю стало нівелювання вишості Римської Церкви та розкриття її гріховності. Вказувалося на те, що ще в Христових проповідях церква називалася тілом, а сам Христос – головою. Ці два елементи створювали єдиний «організм», котрий і забезпечував кожному християнину наближення до Бога. Аналізуючи надмірну сакралізацію Святого Престолу, православні полемісти заперечували принцип ототожнення Папи з головою Церкви, акцентуючи на тому, що «якби Папа був головою церкви Христової, тоді церква Свята часто була б без голови, коли Папи вмирають. Хоч і на мить, але ця голова відірвана від тіла» [6, с. 510-511]. Тобто, хоча б короткий час, але церква ніби втрачала життєвість, що абсолютно суперечило всім християнським доктринам.

Думка про відверту невідповідність церковним догматам проводилась і через порівняння Папи з антихристом. Православні наголошували, що ще святі пророки попереджали всіх віруючих і просили остерігатися таких

«представників» Бога на землі. Характерним прикладом є звернення до проповідей святого Іоанна, котрий вказував на існування великої кількості антихристів, а, як зазначали православні, на соборі в Бересті їх стало ще більше [6, с. 531-532].

До подібного мотиву звернувся і З. Копистенський у своїй «Палінодії». Головною ідеєю твору виступило не стільки прагнення нівелювати роль Святого Престолу, скільки намагання довести незаконність існування уніатства. Так, автор, звертаючись до сакральних мотивів, демонструє перед уніатами догматичну правоту православ'я. З. Копистенський апелює до апостольських мотивів, складовою яких є знову ж таки передбачення приходу антихриста. Каталізатором розвитку таких подій подавалося відступництво від ортодоксальної церкви, котре полеміст ототожнював саме з греко-католиками. Серед апостольських пророцтв є й проведена паралель між неправедними пророками, котрі були, і неправедними вчителями, котрі прийдуть і принесуть ересь в народи. А подальше згуртування цих «вчителів» сприяло б поширенню неправедного вчення вже в глобальному масштабі. «Повстануть лжепророки» – так З. Копистенський, звертаючись вже до одкровень Ісуса Христа, характеризує сучасні йому події в християнському світі [5, ст. 314-317].

Разом з тим, в іншому полемічному творі «Совітованіє о благочестіи» православні русини зробили спробу розкрити ідею жертвності істинної віри в її боротьбі з неправедністю. Очевидно, що для них істинною вірою виступало саме ортодоксальне християнство. Тож, як приклад, наводиться жертва Христа та святих мучеників, котрі пролили свою кров в боротьбі з ерессю [9, с. 330-331]. Зрозуміло, що саме унія з Святим Престолом для православної церкви і визначалася як ересь.

Наступною важливою тезою було доведення відсутності святості в діях католицького кліру: «Христос сам мучився, а вони невинний мучать. Христос злидні любив, а вони розкіш. Христос покору ніс, а вони гордість та лють... Апостоли день і ніч... пішки широкі кола світу обходили, а Папа через пиху свою до костелу не ходить, але його слуги на ношах носять» [6, с. 511-512]. Під таким кутом зору особливого забарвлення набирає звернення до уніатів: «... то ж бачите, нові католики, відступники наші, до якої церкви ви долучилися?» [6, с. 512]. Треба визнати, що посилювали цю конфронтацію й різкі висловлювання православних в бік уніатів: «люд безіменний, гермафродити, фальшиві, дурні, з брехливими вустами» [11, с. 491].

В свою чергу уніати акцентували увагу на запереченні звинувачень у відступництві і намагалися дати точні визначення тим поняттям, котрі православні пов'язували з ними. Тож греко-католики наголошували, що відступ-

ником є той, хто від християнства відійшов і став язичником. Єретиком є той, хто не у всі християнські догмати вірує. Невірним уніати визначали того, хто є язичником і ніколи не сповідував християнства. Греко-католики наголошували, що для православних значення цих понять змішалися, а тому пояснювали: «відступництво нам не може бути приписане, оскільки ми завжди декларуємо отців грецьких і віруємо так, як вони вчили» [11, с. 491].

Зрештою, самі ж уніати не ототожнювали православних з відступниками, а наголошували, що вони відкололися від основного табору християн. В цій площині проглядається одна з основних тем уніатської полеміки 20-х рр. XVII ст. – довести незаконність та непотрібність для руського суспільства висвячення православних ієрархів у 1620 р. Адже в результаті цієї акції уніати втрачали можливість бути єдиною ієрархією розділеної церкви. В нових реаліях і православна конфесія мала висвячених вищою церковною владою митрополита та єпископів, що дозволяло на рівних змагатись за паству з уніатами. Тому останні і намагались показати незаконність цього акту та його шкідливість для всієї руської спільноти. Одним із головних аргументів звинувачення православних виступає висвячення без «відома і волі короля» [11, с. 493]. Також наголошувалося на тому, що патріарх Константинопольський має платити данину турецькому султанові для того, щоб і надалі опікуватися Фанаром. Патріарх живе в Стамбулі за турецьким правом, проте «яке діло мають грецькі митрополити до королівства [Річ Посполита. – Авт.], де це право не діє?» [11, с. 478]. Та й сам факт висвячення ієрархії в рік війни з Османами надавав особливого звучання цим подіям [11, с. 443]. На думку уніатів, кращим рішенням було б «нічого не робити» [10, с. 588], бо висвячення ієрархії стало помилкою, котра лише погіршила ситуацію всередині руського народу [11, с. 444].

На протигагу таким твердженням, митрополит Йов Борецький у «Протестації» наголошував, що ті ж ненависні турки обходяться з греками не так зневажливо, як поляки з руським народом. Адже релігія греків [турецького підданства. – Авт.] не переслідується, а для православних русинів, котрі навіть присягнули Короні, прагнення вільного віросповідання супроводжується утисками [1, с. 321]. Православні інтелектуали наводили конкретні факти для доведення утисків їхньої віри, що ще більше розкривало невичерпність конфлікту всередині християнства. Так, З. Копистенський, перераховуючи міста, де східна церква зазнає переслідувань, вказує: «там, де раніше була згода і милість, тепер – неприязні, хто був приятелем – нині ворог» [3, ст. 1114].

Зрештою і для православного табору чи не найважливішим питанням було доведення законності Феофанового висвячення та

легітимності нововисвячених ієрархів. Тому православні полемісти трактували приїзд єрусалимського патріарха Феофана як важливу подію для всього руського суспільства [2, с. 127]. Правомірність висвячення ним владик доводилось на основі конкретних історичних документів, виданих урядом Речі Посполитої.

Так, М. Смотрицький цитував універсал короля Стефана Баторія 1586 р., котрий декларував юрисдикційну приналежність Київської митрополії до Константинопольського патріархату. Також православні посилались на аналогічний документ Сигізмунда III 1589 р. Їх опоненти намагались спростувати ці докази, стверджуючи, що вони були прийняті до укладення Берестейської унії. Проте в арсеналі православних знаходилися документи і поунійного часу, котрі декларували легітимність церкви східного обряду на теренах Речі Посполитої [2, с. 127]. Однак, такі аргументи представників руського православ'я не мали стійкого підґрунтя. Адже, згідно з суспільною практикою Речі Посполитої, легітимною визнавалася «грецька релігія», з якою ототожнювалися й уніати.

Новим напрямком в православній полеміці стала розробка тези про особливу роль Єрусалиму в християнському світі. Це мало б знівелювати сакральне значення Риму шляхом піднесення авторитету Єрусалиму, духовним представником якого і був Феофан. Мається на увазі висвітлення факту проповідницької діяльності Христа в Єрусалимі, де він був розп'ятий, похований і, зрештою, воскрес. Звідти ж почали свою місіонерську діяльність апостоли. Таким чином, навіть апостол Петро, перший римський Папа, приніс до Риму християнство саме з Єрусалиму [6, с. 516; 527-528].

Разом з тим митрополитом Йовом Борецьким вибудовується концепція ототожнення Києва з «Богохранимим Градом», та, що найбільш важливо, «Другим Єрусалимом» [7, с. 260]. Таким чином розкривалося прагнення співставити Київ з біблійним центром православ'я. Роль міста також підвищувалася і тезою про те, що Київ був наступником Константинополя. Останній, в свій час, виступав «Новим Єрусалимом». Такі звернення до витоків християнства мали б переконати греко-католиків у недоцільності прийняття протекторату Папи.

Отже, ідейні засади унійно-православної конфронтації зводилися до диспуту про доктринальну першість або Святого Престолу, або константинопольського патріархату. Представники руського православ'я, вдаючись до богословських мотивів, прагнули довести гріховність католицької церкви, знівелювати вплив Риму та, навпаки, підвищити роль Києва, як наступника Єрусалима – осередку виникнення християнства. Для греко-католиків нетерпимими ставали звинувачення у відступництві, адже вони і надалі

дотримувалися вчень отців грецької церкви та східного обряду. Головною тезою уніатів ставала неприпустимість підпорядкування константинопольського патріарха Османській імперії, котра виступала в той час чи не найголовнішою загрозою для Речі Посполитої. Таким чином, обидва табори руського народу намагалися переконати одне одного в істинності своїх тлумачень, щоб в подальшому об'єднати суспільство під егідою єдиної церковної інституції.

Список використаних джерел

1. Борецький Й. та інші. Протестація // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII ст.). - К.: Наукова думка, 1988. – С. 313-327.
2. Ісиченко І. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII-XVIII ст.). Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Львів: Святогорець, 2011. – 568 с.
3. Копыстенский З. Палинодия // Русская Историческая Библиотека издаваемая археологической комиссией. Т.4. Кн.1. Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб., 1878. – Стб. 313 – 1200.
4. Листъ до законниковъ Виленскаго Свято-Духовскаго монастыря, - сочиненіе, изданное уніатами противъ православныхъ въ 1621 году // Архив Юго-Западной России. Ч.1. Т.8. – К., 1914. – С. 732–761.
5. Пиккио Р. Slavia Orthodoxa: Литература и язык / Отв. ред. Н. Н. Запольская, В. В. Калугин; Ред. М. М. Сокольская; Предисл. В. В. Калугина. – М.: Знак, 2003. – 720 с.
6. Полемическое сочиненіе противъ латиноуніатовъ 1597 года // Архив Юго-Западной России. Ч.1. Т.8. – К., 1914. – С. 505–561.
7. Сас П. «Єрусалимська» ідея 1620-х років Іова Борецького // Україна крізь віки: Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смоля. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – С. 259–268.
8. Сенік С. Берестейська унія і світське духовенство: наслідки унії у перших десятиліттях / С. Сенік // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті. – Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 1997. – С. 55–66.
9. Сопітованіе о благочестіи. // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII ст.). - К.: Наукова думка, 1988. – С. 328–336.
10. Examen Obrony, to jest odpis na script, Obrona Werificatij nazwany, w którym się zgromadzenie Wilenskie Zejścia Ducha iustificuie, że nie popadło w Sowitą Winę, sobie zadaną. Wydany od zakonnikow monastera Wilenskiego S. Troycy. Drukowano w Wilnie, w drukarni Leona Mamonicza. Roku Panskiego 1621 // Архив Юго-Западной России. Ч.1. Т.8. – К., 1914. – С. 562–596.
11. Sowita wina, - сочиненіе, изданное латиноуніатами въ 1621 году // Архив Юго-Западной России. Ч.1. Т.7. – К., 1887. – С. 443–510.

References

1. Borecz`kij J. ta inshi`. Protestaczi`ya // Pam`yatki brats`kikh shkil na Ukraini` (kinecz` XVI – po-

chatok XVIII st.). - K.: Naukova dumka, 1988. – S. 313-327.

2. Isichenko I. Istoriya ukrayins`koyi literaturi: epokha Baroko (XVII-XVIII st.). Navchal`nij posibnik dlya studentiv vishhikh navchal`nikh zakladiv. – L`viv: Svyatogorecz`, 2011. – 568 s.

3. Kopy`stenskij Z. Palinodiya // Russkaya Istoricheskaya Biblioteka izdavaemaya arkhograficheskoyu komissiej. T.4. Kn.1. Pamyatniki polemicheskoy literatury` v Zapadnoj Rusi. – SPb., 1878. – Stb. 313 – 1200.

4. List` do zakonnikov` Vilenskago Svyato-Dukhovskago monasty`rya, - sochinenie, izdannoe uniatami protiv` pravoslavnykh` v` 1621 godu // Arkhiv Yugo-Zapadnoj Rossii. Ch.1. T.8. – K., 1914. – S. 732 – 761.

5. Pikkio R. Slavia Orthodoxa: Literatura i yazy`k / Otv. red. N. N. Zapol`skaya, V. V. Kalugin; Red. M. M. Sokol`skaya; Predisl. V. V. Kalugina. – M.: Znak, 2003. – 720 s.

6. Polemicheskoe sochinenie protiv` latino-uniatov` 1597 goda // Arkhiv Yugo-Zapadnoj Rossii. Ch.1. T.8. – K., 1914. – S. 505 – 561.

7. Sas P. «Yerusalims`ka» ideya 1620-kh rokov Iova Borecz`kogo // Ukrayina kriz` viki: Zbirnik naukovikh pracz` na poshanu akademika NAN Ukrayini profesora Valeriya Smoliya. – K.: Institut istoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, 2010. – S. 259 – 268.

8. Senik S. Berestejs`ka uniya i svits`ke dukhovenstvo: naslidki uniyi u pershikh desyatylittiyakh / S. Senik // Berestejs`ka uniya ta vnutrishnye zhittya Czerkvi v XVII stolitti. – L`viv: Institut Istoriyi Czerkvi L`vivs`koyi Bogoslovs`koyi Akademiyi, 1997. – S. 55 – 66.

9. Sovitovaniye o blagochestii // Pam`yatki brats`kikh shkil na Ukraini` (kinecz` XVI – pochatok XVIII st.). - K.: Naukova dumka, 1988. – S. 328 – 336.

10. Examen Obrony, to jest odpis na script, Obrona Werificatij nazwany, w którym się zgromadzenie Wilenskie Zejścia Ducha iustificuie, że nie popadło w Sowitą Winę, sobie zadaną. Wydany od zakonnikow monastera Wilenskiego S. Troycy. Drukowano w Wilnie, w drukarni Leona Mamonicza. Roku Panskiego 1621 // Arkhiv Yugo-Zapadnoj Rossii. Ch.1. T.8. – K., 1914. – S. 562 – 596.

11. Sowita wina, - sochinenie, izdannoe latino-uniatami v` 1621 godu // Arkhiv Yugo-Zapadnoj Rossii. Ch.1. T.7. – K., 1887. – S. 443 – 510.